

Lénárt András¹

Francó árnyékában – A spanyol demokratikus átmenet²

A cikk célja átfogóan bemutatni, mi jellemezte a spanyol demokratikus átmenet (1975 – 1982) időszakát. A döntően belpolitikai, társadalompolitikai és külpolitikai szempontok ismertetése révén lehetővé válik számunkra azt is felismerni, hogy a spanyol eset vajon mennyiben különbözött más, a magyar olvasók számára jobban (vagy éppen kevésbé) ismert átmenetektől, rendszerváltásoktól.

Előzmény – A diktatúra

A spanyol polgárháború (1936 – 1939) után felálló Franco-diktatúra (1939 – 1975) önmagát „nemzetikatólikus” államként definiálva minden lehetséges módon igyekezett magát megkülönböztetni a polgárháború előtti Spanyolországtól, a baloldali köztársaságtól. A hadsereg és a katolikus egyház adta a rezsím alapját, az ország vezetésében a második világháború végéig (amelyben Spanyolország semleges, majd nem hadviselő fél volt, de alapvetően Hitler és Mussolini szövetségeseiként viselkedett) az olasz fasizmust csodáló Falange állt az előtérben, természetesen Francisco Franco tábornok egyeduralma alatt. A világháború után a Falange valamelyest háttérbe szorult, mert a *Caudillo* felismerte, hogy az új korszakban már fokozatosan változtatnia kell a kormány ideológiai irányultságán.

A katolicizmus adta a diktatúra lelki-szellemi alapját, amelyben a vallás és a család szentségét megkérdőjelezhetetlennek vélték. Az ellenzéki pártokat betiltották, az ellenzékiek sorsa az üldöztetés, a börtön, a munkatábor, az emigráció, legrosszabb esetben pedig a kivégzés volt – a diktatúra propagandájában a rezsím ellenségeinek gyűjtőneve a „vörösök” és a „judeoliberálbolsevik szabadkőművesek” volt. Az ország egysége megbonthatatlan volt, ezért a nemzetiségek autonómiára való törekvései (és egyben a nyelvük és a kultúrájuk) elfogadhatatlannak bizonyultak. A világháború után Spanyolország elszigetelődött, a demokráciák döntő része visszavonta a nagykövétét, a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok megszakadtak – kivételt képezett néhány ország, mint Salazar Portugáliája,

¹ Lénárt András, PhD, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Hispanisztika Tanszékének habilitált egyetemi docense. Fő kutatási területei Spanyolország és Latin-Amerika 20. századi történelme, filmtörténete és jelenkora, a magyar-hispán kapcsolatok, valamint a film és a történelem kapcsolata. E-mail: lenart.andras@szte.hu

² A Történelemtanárok (33.) Országos Konferenciáján 2023. október 14-én, tartott előadás szerkesztett és bővített változata

Perón Argentínája vagy a Vatikán. Az ország önellátásra rendezkedett be, az 1940-es éveket a szegénység, a nélkülözés jellemezte. A társadalom felett teljes kontrollt gyakorolt a hatalom, minden átfogott a propaganda és a cenzúra.

A hidegháború fokozódásával azonban változott a helyzet: a már évtizedek óta markánsan antikommunista álláspontot elfoglaló Franco elfogadottá, sőt, geopolitikai és geostratégiai szempontból nélkülözhetetlen partnerré vált a nyugati demokráciák számára, így az 1950-es évek első felében megkezdődött a közeledés, számos egyezmény született. A diktatúra puhulni kezdett, nyitott a külvilág felé, fejlesztette az ország turizmusát, így sikerült túlélnie ezeket az évtizedeket.

Az átmenet lépései

Az 1970-es években a Parkinson-kórban és egyéb betegségekben szenvedő diktátornak már gondolkodnia kellett az utódláson. Azt már korábban eldöntötte és törvénybe is iktatta, hogy a halála után János Károly lép a trónra. Franco abban bízott, hogy az új király, mivel gyerekkorától kezdve a rezsim elvei szerint nevelték, megbízható letéteményese lesz a „Franco nélküli francóizmus”-nak. Egy másik garanciát jelentett a diktatúrához hű Luis Carrero Blanco miniszterelnök, aki – a tervek szerint – szintén a régi rend folytatója lesz. Ő azonban 1973-ban az ETA baszk terrorszervezet merényletének áldozatává vált, és a helyére kinevezett Carlos Arias Navarro jóval gyengébbnek bizonyult.

A Franco halála (1975. november 20.) után királlyá koronázott János Károly nem váltotta be a francóisták által hozzá fűzött reményeket, ugyanis tisztában volt azzal, hogy sem a belpolitikai, sem a társadalmi, sem a nemzetközi környezet nem alkalmas már arra, hogy a diktatúra fennmaradjon, demokratikus átalakulásra lesz szükség. Az eskütételkor kijelentette: „Minden spanyol királya akarok lenni”, szemben a diktatúra alatt fennálló helyzettel, amikor Franco szemében csak az őt támogatók számítottak hazafinak, valódi spanyolnak, az ország másik felére a tábournok hazaárulóként, „rossz spanyol”-ként tekintett. Ezzel a mondatával János Károly reményt keltett az ellenzékben és a külföldben is, hogy Spanyolország talán meg fog változni. És a remény valósággá vált: az uralkodó elköteleződött a változás mellett, de ehhez a megfelelő személyekre volt szüksége a megfelelő pozíciókban. Ez az elköteleződése sok veszélyt rejtett magában, ugyanis ekkor és a teljes átmeneti időszakban a legfontosabb intézmények (hadsereg, rendőrség, bíróságok, eleinte pedig a

spanyol kétkamarás országgyűlés) élén ugyanazok a francóista személyek álltak, akik nem sokkal korábban még a diktatúra hű kiszolgálói voltak. Emiatt állandó puccsveszély árnya lebegett az ország feje felett. A király úgy döntött, Arias Navarro helyett új, a demokratikus átmenetet érdemben segítő új miniszterelnökre lesz szüksége.

1976-ban került a kormányfői székbe Adolfo Suárez, aki szintén a régi rezsim embere volt, a diktatúra idején számos fontos kormányzati tisztséget betöltött, de már akkor is a nyitás és a változás mellett köteleződött el, most pedig a királlyal egyetértésben úgy vélte, szükséges a demokratikus átalakulás. Suárez és János Károly együttesen váltak az átmenet „atyjaivá”, akiknek óvatosan kellett eljárniuk: ha a rezsim továbbra is kulcspozíciókban ülő emberei és a hadsereg túl radikálisnak tartja a változásokat, újabb véres puccs vethet véget a folyamatoknak; ha az ellenzék túl kevésnek gondolja a lépéseket, megbéníthatja az országot. Mindezek miatt egy olyan, megegyezéseken alapuló szakítást akartak megvalósítani a múlttal, amelynek lehetőség szerint a része lesz minden politikai párt és szakszervezet, valamint a társadalom minden egyes tagja is, így mindenki valamennyire a magáénak érezheti az új rendszert. El akarták kerülni, hogy a változás csak felülről irányított módon, kizárólag az ország vezetőinek akaratából történjen.

1976-ban fogadta el a Cortes (a spanyol parlament) a Politikai Reform Törvényét, amely kimondta, hogy a francóizmus jogi és adminisztratív keretei lebontásra kerülnek, a cél pedig egy demokratikus berendezkedés kialakítása. A törvényt népszavazással szentesítették: 77%-os részvétel mellett, az igenek 94%-os arányával került elfogadásra, így Suárez kormánya számára egyértelmű volt, hogy jó úton haladnak. Ezt követte minden, korábban betiltott politikai párt legalizálása, mert a demokráciához hozzá tartozott, hogy minden párt szabadon versenyezhesen a választók bizalmáért. Bár a Spanyol Kommunista Párt (PCE) kapcsán felmerültek kételyek, hiszen a korábbi rezsim elsőszámú ellensége volt, de 1977-ben az ő működésüket is engedélyezték, kockáztatva a lépést talán túlzásnak tartó (szélső)jobboldali katonatisztek lázadását. Bár tudunk bizonyos „mozgolódások”-ról, végül (ekkor még) nem történt fegyveres felkelés. Az erőszak azonban a mindennapok része volt: a szélsőjobboldali, szélsőbaloldali és szeparatista terrorcsoportok (mind közül a legismertebb a baszk ETA) állandó fenyegetést jelentettek, számos robbantást, merényletet és emberrablást követtek el.

1977 júniusában megrendezésre kerültek az első demokratikus, de még a francóista alkotmány, vagyis az Alaptörvények szabályai szerint lebonyolított választások, ahol Adolfo Suárez pártja, a jobboldali Demokratikus Centrum Unió (UCD) győzött 165 mandátummal, de 118 mandátummal jelentős erőt mutatott a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) is. Sokak meglepetésére a népszerűnek tűnő kommunisták csak 20 mandátumot szereztek, míg a francóista elveket tovább örökítő Népi Szövetség (AP, amelynek utódja a mai jobbközép Néppárt, a PP) 16 mandátummal csak a negyedik erő lett – úgy tűnt, a „régiközép” hívei kevesebben voltak, mint azt bárki gondolta volna. További 31 mandátumot szereztek a kisebb, nagyrészt regionális, nacionalista, nemzetiségi pártok, amelyek törvényes működése a diktatúra idején elképzelhetetlen lett volna.

Ugyanebben az évben a kormány két olyan lépést tett, amelyet szükségesnek tartott a békés, megegyezéseken alapuló átmenet végrehajtásához, ezek azonban mára már vitatottá váltak. Egy rendelettel minden, a 77-es választásokig politikai okból vagy politikai motivációból elkövetett bűnért elítélt személyt amnesztiában részesített (ezáltal nem csak a diktatúra által elítéltek, de a terroristák is szabadlábra kerültek, és a rezsim „hóhérait” sem lehetett felelősségre vonni a tetteikért), valamint a „felejtés paktuma” keretében minden oldalt megbocsátásra, felejtésre szólított fel, hogy az új rendszerben mindenki tiszta lappal indulhasson. A több párt által is szorgalmazott nemzeti megbékélés vált így valóssá, mert az akkori helyzetben úgy tűnt, nem lehet megvalósítani a békés átmenetet akkor, ha valamelyik oldal (ebben az esetben a diktatúra) kiszolgálóit tömegesen ítéli el az elkövetett bűneikért. Bár viták árán, de a paktum elfogadásra kerül. Napjainkban sokan, elsősorban az új, főleg a fiatalabb nemzedékek által létrehozott baloldali pártok úgy vélik, ez hatalmas hiba volt, mert így büntetlenül élhettek tovább a diktatúra hóhérai.

1977 októberében született meg az a megegyezés, amelyet más országok általában irigyelnek a spanyol átmenettől. A Moncloa-paktumok alapvető politikai, jogi és gazdasági változásokat hoztak a legtöbb párt és szakszervezet egyetértésével (kivétel a baszk nacionalisták és a szélsőbaloldalhoz kötődő szakszervezetek), amelyek egyrészt olyan alapvető jogokat szavatoltak, mint a szólásszabadság, a gyülekezéshez való jog vagy a házasságtörés dekriminalizálása, másrészt gazdasági téren lehetővé tették a hiperinfláció elkerülését, illetve megreformálták az adórendszert és a béremelések szisztémáját. Ez az

átfogó megegyezés-csomag fektette le az alapjait annak, hogy az átmenet minden szempontból a lehető legjobb feltételek között történhessen meg.

A fent említett lépések egyik legfőbb, egyszersmind középtávú célja az új, demokratikus alkotmány megszületése volt. A király és a miniszterelnök ezt is a konszenzussal kívánta megvalósítani. Hosszadalmas egyeztetések révén, ismét csak minden párt és szakszervezet bevonásával (amelyek közül néhány végül nem kívánt részt venni a munkában) született meg az új alkotmány, amelyet 1978 októberében fogadott el a spanyol Parlament, majd az év december 6-án népszavazás is szentesítette. Az alkotmány minden elemében kihangsúlyozta a korábbi francóista Alaptörvényektől való különbözőségét, kiemelve a demokratikus célokat és azokat a jogokat és deklarációkat, amelyek alapvetően megkülönböztették azt a diktatúra korlátozó intézkedéseitől. Egy példát említve: miután a rezsím tiltotta a nemzetiségek minden jogát és autonómia-törekvését, most a második cikkely kimondta: „Az alkotmány a spanyol nemzet megbonthatatlan egységén, valamennyi spanyol közös és oszthatatlan hazáján alapul, és elismeri az azt alkotó nemzetiségek és régiók autonómiához való jogát.” Igyekezett meghatározni az új kereteket az autonóm közösségek kapcsán, biztosította a nemzetiségek jogait, meghatározta az uralkodó jogkörét, összességében tehát letette az új, demokratikus Spanyolország alapjait.

1981-re lehetővé vált, hogy az országra ismét demokráciaként tekinthessünk, megtörténtek az átmenet legfontosabb lépései. Ekkorra azonban egyre több nézeteltérés bontakozott ki az UCD-n és a kormányon belül, Adolfo Suárezben megrendült a bizalom, és a kormányfő eltávolodott a királytól is. Suárez úgy döntött, nem vállal fel több konfliktust, ezért lemondott a miniszterelnöki posztról. Utódját, Leopoldo Calvo-Sotelót 1981. február 23-án iktatta be a Cortes, ekkor azonban valóra vált az, amitől az átmenet éveiben sokan tartottak: katonatisztek puccskísérletet hajtottak végre. Antonio Tejero alezredes vezetésével fegyveresek egy csoportja behatolt az országgyűlésbe, figyelmeztető lövéseket adott le, és túsul ejtette a képviselőket és a kormány tagjait, a lemondott és a leendő miniszterelnökkel együtt. Ezzel párhuzamosan Valenciában átvette az uralmat a hadsereg. A hónapokon keresztül tartó előkészületek nyomán kialakult lázadás célja a demokratikus átmenet megállítása és a folyamat visszafordítása volt, a résztvevők úgy vélték, a kormány túlzottan eltávolodott a Franco-rendszer „értékeitől”, és túl messzire ment a változtatásokkal. A puccskísérletet azonban a vártnál kevesebb katonatiszt támogatta, a

hadsereg főparancsnoka, János Károly király pedig élő televíziós beszédben állt ki a demokrácia mellett, és szólította fel a puccsistákat a fegyverletételre. Tejero és társai engedelmessé váltak; a lázadás vezetőit 20-30 év börtönbüntetésre ítélték, a résztvevők többsége csak néhány év elzárást kaptak vagy felmentették őket. A sikertelen puccs és az ezt követő, a demokrácia melletti tömegtüntetések jelezték, hogy a megkezdett folyamatok már visszafordíthatatlanok.

Az átmenet vége(i) és a demokrácia kezdete

Az 1982-es választásokon a Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE) szerzett abszolút többséget. A történészek többsége ezt a pillanatot tartja a spanyol demokrácia kezdetének, mivel ezen a választáson olyan kormány alakult, amelynek tagjai már nem a korábbi diktatúra együttműködői voltak, nem képviseltek semmilyen folytonosságot a rezsimmel, hanem a korábban elnyomott és betiltott ellenzék soraiból jöttek.

Ugyanakkor abban is egyetért a többség, hogy az 1982-es választások nem zárták le minden téren az átmenetet, mert a külpolitika átformálása, a nemzetközi rendszerbe való visszatérés tovább tartott. János Károly és Adolfo Suárez újra kívánta pozícionálni Spanyolországot a nemzetközi erőterben, hogy ismét betagozódhasson a nyugati demokratikus világba, elfoglalhassa a méretének, geopolitikai jelentőségének és a vélt (hamarosan pedig valós) politikai és gazdasági súlyának megfelelő helyet a világban. Az ország két vezetője diplomáciai látogatásokat folytatott minden jelentős, fontos partnerként kezelt országban, a világ vezetői pedig egymásnak adták a kilincset Spanyolországban. Az európai szocialista, szociáldemokrata és kereszténydemokrata pártok mellett a nemzetek felett átnyúló szövetségek, alapítványok, pártcsoportok segítségnyújtása vagy annak álcázott befolyásolása is jelentős volt, amelyek nem az ország egésze vagy a kormányzat felé irányultak, hanem a politikai csoportosulásokhoz, pártokhoz érkeztek. 1982-ben Spanyolország belépett a NATO-ba (ezt négy évvel később a tagságot megerősítő népszavazás szentesítette), majd 1986-ban az Európai Gazdasági Közösség is felvette a soraiba. Ezzel lezárult az átmenet a külpolitika terén is.

A köztudatba úgy került be a spanyol demokratikus átmenet, mint egy békés folyamat, a valóságban a korszak második legerőszakosabb, legvéresebb rendszerváltásának tekinthető (Románia után): elsősorban a terrorcsoportok merényletei, másodsorban a

hatóságok erőszakos fellépései miatt 600 körülire teszik a halottak számát. Az áldozatok többségét azonban a spanyol történészek többsége nem a politikai transzformáció és annak irányítói „számlájára” írja, hanem a fent említett bűncselekményeket és túlkapasokat tartják az okozóknak, így nem tartják indokoltnak, hogy mindent átfogóan erőszakos átmenetről beszéljünk. A spanyol rendszerváltás hatása azonban túlmutatott az ibér országon: a Latin-Amerikában bekövetkező demokratikus átmenetek egy része követendő példaként tekintett a spanyol előképre, és talán a közép- és kelet-európai rendszerváltások számára is részben modellként szolgálhatott.

A témához kapcsolódó magyar nyelvű szakirodalom

Giró-Szász András: *A spanyol út Európába: az Európai Unióhoz való spanyol csatlakozási és integrációs folyamat.* Budapest, Századvég, 2002.

Harsányi Iván: *A félperifériától a centrum felé. Spanyolország és Portugália a „hosszú 19.” és a még hosszabb 20. században.* Pécs, Publikon Kiadó, 2011.

Lénárt András: Demokratikus átmenet és filmpolitika. Elméleti és gyakorlati megközelítések a spanyol eset kapcsán. In: *Mediterrán Világ*, 50. sz. 2021. 108-122.

Lénárt András: Kiút a diktatúrából. A demokrácia felé tartó Spanyolország a nemzetközi erőterben (1975 – 1982). In: *Aetas*, 36. évf. 2. sz. 2021. 68-78.

Lénárt András: A fasizmus változatai Spanyolországban. In: *Világtörténet*, 9. (41.) évf. 4. sz. 2019. 585-598.

Lénárt András: Katalónia a 20. században. In: *Rubicon*, 28. évf. 11. sz. 2017. 54-63.

Lénárt András: *A spanyol film a Franco-diktatúrában. Ideológia, propaganda, filmpolitika.* Szeged, JATE Press, 2014. (második kiadás: 2018.)

Simon János: *A demokratikus átmenet Spanyolországban.* Budapest, Villányi Úti Könyvek, 1996.

Szilágyi István: *Demokratikus átmenet és konszolidáció Spanyolországban.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1996.

Zoltán Márta: *A spanyol hadsereg a demokratikus átmenet idején.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 1996. (doktori értekezés, elérhető egyetemi repozitóriumban)